

Recensioner

Kalle Bäck, *Sverigebildn, en historia om rödfärg, tegel, trädgårdar och byggnader, eller Hem och hus, Bebyggelseförändringar på landsbygden 1840–80*, Noteria förlag, Borensberg, 2008, 160 s., ISBN 978-91-85307-14-9

Kalle Bäck, professor i historia vid Linköpings universitet, utgår i sin nya bok *Sverigebildn: en historia om rödfärg, tegel, trädgårdar och byggnader* som många före honom från Selma Lagerlöfs skolbokssaga om Nils Holgersson och hans iakttagelser under sin resa över det tidiga 1900-talets Sverige. Bäck låter dessutom Nils göra fler resor där han flyger över Östergötland både 1850 och 1880. Genom dessa resor får den lille pojken se två olika landskap där det första är mycket annorlunda det som han såg uppe från gåsryggen i den ursprungliga sagan. Boken blir en exposé över en förändrad landsbygd som ofta setts som mer statisk och gammal än vad den egentligen varit. Den inleds med en genomgång av både den äldre och den mer nutida bebyggelsens karaktär på den svenska landsbygden rent generellt. Därefter kommer två empiriska delundersökningar om bebyggelsen i Östergötland kring mitten av 1800-talet respektive vid laga skifte 1860–1880. I varje del beskrivs gårdstyper, rumsfördelningar, uppvärmningsanläggningar, våningsantal, takbeklädnad, bebyggelsens exteriöra utseende angående panel och färg, samt trädgårdsanläggningar. Bäckens studie består av över 500 gårdar och torp som undersökts utifrån framförallt handlingar från laga skifte och hypotekslånevärderingar.

Undersökningarna visar en ny svensk landbygd som ganska snabbt blir sedd som gammal och traditionell. Förändringarna på landsbyg-

den, då bebyggelse och byggnader moderniserades, var en del av den process som den agrara revolutionen utgjordes av. Det var en successiv revolution som förvandlade karaktären, men också livet, på den svenska landsbygden. Bäck visar läsaren när och hur nymodigheter som bland annat kakelugnar, järnspisar, rödfärgning av bebyggelse, större och högre mangårdar och trädgårdar spreds över Östergötland. Han kopplar utbredningen till böndernas ekonomiska möjligheter, sociala positioner och rationella beslut angående nymodigheternas nytta samt till maktaspekter och närheten till spridningscentrum som städer. Det fastställs att en jämförelse mellan Östergötlands landsbygd kring 1850 och 1880 innehöll stora kontraster. Det tidigare östgötska landskapet med byar och slutna gårdar ersattes kring tiden efter 1850 av en mer spridd bebyggelse med öppna gårdar. År 1880 hade husen också blivit större och högre. Dubbelradhusen (troligtvis ofta rödmålade och med panel) hade till stora delar ersatt den tidigare vanliga enkelstugan. Många av husen hade dessutom fått tegeltak och trädgårdar. Månghussystemet hade försvunnit och istället byggdes färre men större ekonomibygnader. Även inomhus hade förändringar skett mellan 1850 och 1880. Separata kök hade blivit vanligt och genom bland annat fotogenlampans genombrott hade skälen till, och därför också användningen av, den öppna spisen minskat kraftigt. Något som också skedde var en utjämning av bebyggelsens utseende och utformning. De stora regionala variationerna som funnits kring 1850 i fråga om gårdstyper och bebyggelsens karaktär hade omkring 1880 ersatts av en mer uniform bebyggelse över Östergötland.

Genom sina studier hittar Bäck sprickor i tidigare forskning, som exempelvis i etnologen Sigurd Erixons, giganten inom bebyggelseforskning i Sverige, tidigare resultat angående spridningen av gårdstyper och rödfärgens allmänna genombrott. Den senare flyttar Bäck fram från början av 1800-talet till 1860-tal för slättbygden och till 1880-tal för skogsbygden. Avsnittet om rödfärgningens historia i Östergötland är intressant, särskilt eftersom rödmålade bebyggelse blivit ett så karaktäristiskt och betydelsefullt inslag i bilden av Sverige. Bäck visar att denna var tämligen ovanlig på de östgötska bostadshusen innan senare delen av 1800-talet, och även in på 1900-talet för mindre gårdar, torp och småstugor. Rödmålningen blev allt viktigare när virket ökade i värde och priserna på trä steg. Även exemplets makt nämns som skäl till rödfärgningens spridning. När de större gårdarna rödmålade sin bebyggelse följde även mindre gårdar efter. En annan intressant fråga som avhandlas är trädgårdens spridning på landsbygden. Lummiga trädgårdar med äppelträd och syrener är, liksom rödfärgade hus, en typisk del i bilden av den svenska landsbygden. Bäck visar emellertid att det vid 1850 saknades trädgårdar vid nästan hälften av alla undersökta gårdar och torp. Många av dem som hade någon form av trädgård hade dock endast någon enstaka apel. Istället verkar böndernas trädgårdsanläggningar fått sitt genombrott på 1870-talet. En del i förklaringen till genombrottet är troligtvis 1860-talets missväxtår då det blev tydligt att en trädgård kunde vara ett viktigt försörjningskomplement. Vidare konstaterar Bäck att moderniseringen kring bebyggelsen kom till Östergötland bit för bit med stora regionala variationer, till exempel mellan skogs- och slättbygd och

mellan inland och kust. Precis som i Bäcks tidigare undersökningar om torp- och backstugubebyggelsen i 1800-talets Östergötland (1992) ges laga skifte stor betydelse för bebyggelsens förändringar. Han menar att laga skifte påskyndande processen med en ny byggnadskultur med förändrade gårdstyper och byggnadsformer, även om det inte var en absolut förutsättning för detta.

Bäck kommer med många slutsatser, både större och mindre som alla pekar mot ett av bokens huvudargument: att delar av det som vi ser som ålderdomligt egentligen är yngre än så. Att kullkasta tidigare uppfattningar om någonting är ett värdefullt forskningsresultat i sig. Men utöver det, vad innebär det att något som ofta ansetts som gammalt och traditionellt egentligen är relativt ungt? Författaren påpekar i bokens förord att han egentligen är mer intresserad av vad bebyggelsen står för än av bebyggelsen i sig. Det hade med fördel kunnat göras ännu mer tydligt i bokens innehåll och diskussioner. Boken blir nu en värdefull genomgång av det som utgör en del av bilden av Sverige, men jag saknar lite mer diskussion kring möjliga betydelse av de intressanta slutsatser som författaren lägger fram.

Det här är en lättläst och nätt, men samtidigt sprängfylld, bok på drygt 150 sidor om en tid då många förändringar ägde rum. Boken är rikligt illustrerad med fotografier på olika gårdstyper, bostadshus, ekonomibyggnader och exteriörer, men även en del interiörer, som ökar förståelsen för det som texten behandlar. Boken är väldigt detaljrik och tack vare avsnitten med sammanfattande slutsatser underlättas läsningen. Utan dessa hade det bitvis varit svårt att hänga med och få en samlad bild av alla de förändringar som skett. Någonting man som läsare kan sakna är kartor, dels för att öka förståelsen för de regionala variationer som påpekas, dels för att visa det informationsrika källmaterialet som undersökningarna till stora delar baseras på.

I många sammanhang i vårt sam-

hälle har historien och samhället delats upp i det som hör till det moderna och till det traditionella (och följaktligen skilt från det moderna). Implikationerna av uppdelningen blir att historien och dess utveckling inte ses som en kontinuerlig process där förändringar sker hela tiden. Det tycks dessutom finnas en värdering utifrån denna uppdelning. Bäcks bok visar hur dikotomin mellan det som uppfattats som ålderdomligt och modernt är problematisk. Någonting som verkligen blir tydligt genom undersökningen är hur de förändringar som skett på det stora hela varit successiva. Det finns inga skarpa brott utan förändringen från det gamla till det nya var en glidning, en kontinuerlig process som dessutom var geografiskt ojämn. Bäck uppmärksammar denna process och bebyggelsen som en seg struktur som förändrats långsamt genom medvetna beslut. Han påpekar dock att förändringarna gick lite snabbare under vissa tider, som exempelvis tiden efter 1850 då den agrara revolutionen satte fart. Det blir påtagligt vid en läsning av Bäcks studier att delar av det som idag ses som ålderdomligt och traditionellt snarare är en del av en moderniseringsprocess. En moderniseringsprocess som efterföljdes av industrialisering, urbanisering och framväxten av det moderna svenska samhället. När bilderna av ett Sverige börjande sökas under de nationsformande åren kring 1900 blickade man bakåt, men inte så långt. Istället blev de nyss genomförda förändringarna mot modernitet snabbt betraktade som gamla, traditionella delar i det svenska, och de gäller än idag.

Referenser

Bäck, K. (1992): *Början till slutet: laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827–65*, Noteria förlag, Borensberg.

Maja Lagerqvist

Kulturgeografiska institutionen
Stockholms universitet
maja.lagerqvist@humangeo.su.se

Michel Notelid (red.): *Att nå den andra sidan: om begravning och ritual i Uppland*, Arkeologi E4 Uppland – studier 2, Riksantikvarieämbetet, UV GAL, Societas archaeologica Upsalensis, SAU, Upplandsmuseet, Uppsala, 2007, 537 s. illustrerad i färg, hårband, ISBN 978-91-7209-466-6.

Detta är en imponerande bok, en publikation om aspekter på begravning och ritual under den förhistoriska tiden från det största arkeologiska projekt som bedrivits i Mellansverige. Det är så här som arkeologiska undersökningar måste redovisas och där tolkningar av det arkeologiska materialet förs fram. De undersökta lokalerna sätts in i ett sammanhang, och nyvunnen empiri integreras i äldre kunskap och förädlas den.

Det är en vetenskapligt resonerande antologi med utgångspunkt i de arkeologiska undersökningar som gjordes i samband med det omfattande E4-projektet, vägen som går genom nästan hela Uppland. I boken behandlas drygt 20 gravfält och en mängd gravar som har undersökts längs vägsträckan. Den största delen av gravarna och flera andra typer av anläggningar med anknytning till gravritualer var okända före undersökningarna.

Boken utgörs av 22 artiklar där författarna, från de tre arkeologiska institutionerna som varit ansvariga för de arkeologiska undersökningarna, för utvidgade vetenskapliga resonemang om aspekter på de fyndplatser som man har undersökt. Artiklarna har en helt annan karaktär än de uppdragsarkeologiska rapporterna från projektet. Författarna har fått utrymme till fördjupade analyser och tolkningar. Perspektiven i de olika artiklarna handlar främst om förhistoriskt gravskick och om de ritualer som omgivit människor och deras livsvärld. Kronologiskt gör artiklarna nedslag i gravmaterial mellan stenålder och järnålder och från olika platser längs vägsträckan. E4-projektet har gjort ett snitt av det förhistoriska landskapet genom gravfält och bebyggelse. Redan inledningsvis sätter